

1 Općenito o iterativnim metodama za rješavanje nelinearnih jednažbi

Računanje nultočka nelinearnih funkcija jedan je od najčešćih zadataka primijenjene matematike.

Općenito, neka je zadana funkcija

$$f : I \rightarrow \mathbb{R}, \quad I \subseteq \mathbb{R}.$$

Tražimo sve one $x \in I$ za koje vrijedi

$$f(x) = 0.$$

Takve točke x zovu se **rješenja** (korijeni) pripadne jednažbe ili **nultočke** funkcije f .

U pravilu pretpostavljamo da je funkcija f neprekidna na intervalu I i da su joj nultočke izolirane. Naime, u protivnom bi postojao problem konvergencije.

Traženje nultočka na zadanu točnost sastoji se od dvije faze:

- **izolacije jedne nultočke ili više njih**, tj. nalaženje intervala unutar kojeg se nalazi barem jedna nultočka funkcije
- **iterativno nalaženje nultočke** do na traženu točnost.

Prva faza traženja je teža i provodi se na temelju analize toka funkcije f .

Postoji mnoštvo metoda za nalaženje nultočka nelinearnih funkcija do na zadanu točnost, no razlikuju se po tomu hoće li uvijek konvergirati i (ako konvergiraju) po brzini konvergencije. Općenito, brže metode nemaju sigurnu konvergenciju, dok je sporije metode imaju. Brzina konvergencije se opisuje pomoću reda konvergencije metode.

DEFINICIJA. Niz iteracija $(x_n)_{n \in \mathbb{N}_0}$ **konvergira** prema točki α s redom konvergencije p , $p \geq 1$, ako vrijedi

$$|\alpha - x_n| \leq c |\alpha - x_{n-1}|^p, \quad n \in \mathbb{N} \quad (1)$$

za neki $c > 0$. Ako je $p = 1$, onda kažemo da niz **konvergira linearno** prema α . U tom slučaju je nužno da je $c < 1$ i obično se c naziva **faktorom linearne konvergencije**.

Relacija (1) nije uvijek prikladna za linearne iterativne algoritme, no indukcijom se može pokazati da je za slučaj $p = 1$ i $c < 1$ nejednakost (1) ekvivalentna s

$$|\alpha - x_n| \leq c^n |\alpha - x_0|, \quad n \in \mathbb{N},$$

što je katkad mnogo lakše dokazati nego (1). I u ovom slučaju govorimo o linearnoj konvergenciji s faktorom c .

2 Metoda polovljenja (bisekcije)

Najjednostavnija metoda nalaženja nultočaka nelinearne funkcije je **metoda polovljenja**. Ona funkcionira za sve neprekidne funkcije, no zato ima i najlošiju **ocjenu pogreške**.

Osnovna pretpostavka za primjenu algoritma polovljenja je neprekidnost funkcije f na intervalu $[a, b]$ uz dodatni uvjet

$$f(a) f(b) < 0.$$

Ovaj uvjet nam osigurava da funkcija f ima na intervalu $[a, b]$ barem jednu nultočku. Naravno, ako je

$$f(a) f(b) > 0$$

to ne znači da f nema nultočaka na $[a, b]$: može ih imati paran broj ili nultočku parnog reda. U prvom slučaju možemo riješiti problem boljom separacijom intervala $[a, b]$, no u drugom slučaju metoda polovljenja neće dati rješenje.

Algoritam polovljenja je vrlo jednostavan: označimo s α prvu nultočku funkcije f i definiramo

$$a_0 := a, \quad b_0 := b, \quad x_0 = \frac{a_0 + b_0}{2}.$$

Neka je $n \geq 1$. U n -tom koraku algoritma konstruiramo interval $[a_n, b_n]$ komu je duljina polovina duljine prethodnog intervala $[a_{n-1}, b_{n-1}]$, ali tako da nultočka ostane unutar intervala $[a_n, b_n]$. Konstrukcija intervala $[a_n, b_n]$ sastoji se u raspolavljanju intervala $[a_{n-1}, b_{n-1}]$ točkom x_{n-1} i to tako da je

$$\begin{aligned} a_n &:= x_{n-1}, & b_n &:= b_{n-1}, & f(a_{n-1}) f(x_{n-1}) &> 0, \\ a_n &:= a_{n-1}, & b_n &:= x_{n-1}, & f(a_{n-1}) f(x_{n-1}) &< 0. \end{aligned}$$

Postupak zaustavljamo kad je ispunjen uvjet

$$|\alpha - x_n| \leq \varepsilon.$$

No kako ćemo znati da to vrijedi ako ne znamo α ? Jer je x_n polovište intervala $[a_n, b_n]$ i $\alpha \in [a_n, b_n]$, to je

$$|\alpha - x_n| \leq |b_n - x_n| = b_n - x_n,$$

pa je u stvari dovoljno postaviti zahtjev

$$b_n - x_n \leq \varepsilon.$$

ALGORITAM (*Metoda polovljenja*)

$x := (a + b) / 2$

while $b - x > \varepsilon$ **do**

begin;

if $f(x) * f(b) < 0.0$ **then**

$a := x$;

else

$b := x$;

$x := (a + b) / 2$;

end;

Iz konstrukcije same metode lako se ocijeni pogreška n -te aproksimacije nultočke. Vrijedi

$$|\alpha - x_n| \leq b_n - x_n = \frac{1}{2} (b_n - a_n) = \frac{1}{2^2} (b_{n-1} - a_{n-1}) = \cdots = \frac{1}{2^{n+1}} (b - a), \quad (2)$$

odnosno

$$|\alpha - x_n| \leq \frac{1}{2^n} (b - x_0).$$

Desna strana ove nejednakosti daje nam naslutiti da će konvergencija biti dosta spora. Relacija (2) nam omogućava da unaprijed odredimo koliko će koraka biti potrebno da bismo postigli željenu točnost ε . Naime, da bi vrijedilo $|\alpha - x_n| \leq \varepsilon$ dovoljno je zahtijevati

$$\frac{1}{2^{n+1}} (b - a) \leq \varepsilon.$$

Jednostavnim računom dobijemo

$$n \geq \frac{\log(b - a) - \log \varepsilon}{\log 2} - 1, \quad n \in \mathbb{N}_0.$$

Ako je funkcija f još i neprekidno derivabilna na $[a, b]$, možemo dobiti dinamičku ocjenu udaljenosti aproksimacije nultočke od prave nultočke. Po *Teoremu srednje vrijednosti* za funkciju f vrijedi

$$f(x_n) = f(\alpha) + f'(\xi)(x_n - \alpha),$$

pri čemu je ξ između α i x_n . Koristeći činjenicu da je $f(\alpha) = 0$ dobijemo

$$|f(x_n)| = |f'(\xi)| |x_n - \alpha|,$$

odakle slijedi

$$|x_n - \alpha| = \frac{|f(x_n)|}{|f'(\xi)|}.$$

Pretpostavimo li da možemo dati ocjenu

$$|f'(\xi)| \geq m_1, \quad m_1 = \min_{x \in [a, b]} |f'(x)|,$$

ako je $m_1 \neq 0$ dobijemo

$$|x_n - \alpha| \leq \frac{|f(x_n)|}{m_1}.$$

Dakle, želimo li postići da vrijedi

$$|\alpha - x_n| \leq \varepsilon,$$

dovoljno je zahtijevati

$$|f(x_n)| \leq m_1 \varepsilon.$$

3 Metoda pogrešnog položaja (*Regula falsi*)

Metoda koja nastaje kao prirodna posljedica ubrzavanja metode polovljenja je tzv. **regula falsi**. I ona sama je konvergentna čim se barem jedna nultočka funkcije f nalazi unutar intervala $[a, b]$.

Pretpostavimo opet da je funkcija f neprekidna na intervalu $[a, b]$ i da vrijedi

$$f(a) f(b) < 0.$$

Aproksimiramo funkciju f pravcem p koji prolazi točkama $T_1(a, f(a))$ i $T_2(b, f(b))$. Njezova je jednađžba

$$y - f(b) = \frac{f(a) - f(b)}{a - b} (x - b),$$

odnosno

$$y - f(a) = \frac{f(b) - f(a)}{b - a} (x - a).$$

Nultočku α funkcije f možemo aproksimirati nultočkom tog pravca, nazovimo je x_0 . Nakon toga pomaknemo ili točku a ili točku b u x_0 , no tako da nultočka α ostane unutar novodobivenog intervala. Postupak ponavljamo sve dok ne dobijemo željenu točnost ε . Točka x_0 se dobije jednostavno iz jednadžbe pravca p kao

$$x_0 = b - f(b) \frac{b - a}{f(b) - f(a)} = a - f(a) \frac{a - b}{f(a) - f(b)},$$

ili drugačije zapisano

$$x_0 = b - \frac{f(b)}{f[a, b]} = a - \frac{f(a)}{f[a, b]}, \quad (3)$$

gdje je

$$f[a, b] = \frac{f(b) - f(a)}{b - a}$$

prva podijeljena razlika funkcije f u točkama a i b .

Ipak, postoji nekoliko ozbiljnih problema s ovom metodom. Pogledajmo kakav je red konvergencije. Iz relacije (3) imamo

$$\begin{aligned}
 \alpha - x_0 &= \alpha - b + \frac{f(b)}{f[a, b]} = (\alpha - b) \left[1 + \frac{f(b)}{(\alpha - b) f[a, b]} \right] \\
 &= (\alpha - b) \left[1 + \frac{f(b) - f(\alpha)}{(\alpha - b) f[a, b]} \right] \\
 &= (\alpha - b) \left[1 + (b - \alpha) \frac{f[b, \alpha]}{(\alpha - b) f[a, b]} \right] \\
 &= (\alpha - b) \left[1 - \frac{f[b, \alpha]}{f[a, b]} \right] = (\alpha - b) \frac{f[a, b] - f[b, \alpha]}{f[a, b]} \\
 &= -(\alpha - b)(\alpha - a) \frac{f[a, b, \alpha]}{f[a, b]}.
 \end{aligned}$$

Podsjetimo se da je

$$f[a, b, \alpha] = \frac{f[b, \alpha] - f[a, b]}{\alpha - a}.$$

Ako je funkcija f neprekidno derivabilna, onda po Teoremu srednje vrijednosti imamo

$$f[a, b] = \frac{f(b) - f(a)}{b - a} = f'(\xi), \quad \xi \in [a, b].$$

Slično, ako je funkcija f još i dvaput neprekidno derivabilna, onda po Teoremu srednje vrijednosti imamo

$$f[a, b, \alpha] = \frac{f[b, \alpha] - f[a, b]}{\alpha - a} = \frac{1}{2}f''(\eta), \quad \eta \in [m, M],$$

pri čemu je

$$m = \min \{a, b, \alpha\}, \quad M = \max \{a, b, \alpha\}.$$

Iskoristimo li ovo dobijemo ocjenu

$$\alpha - x_0 = -(\alpha - b)(\alpha - a) \frac{f''(\eta)}{2f'(\xi)}.$$

Sada ćemo na jednom slučaju pokazati kako se provodi analiza konvergencije ove metode.

Pretpostavimo da je α jedini korijen funkcije f unutar $[a, b]$ i da vrijedi $f'(\alpha) \neq 0$. Također pretpostavimo da je $f''(x) \geq 0$ za sve $x \in [a, b]$ (tj. da je f konveksna na $[a, b]$). Ako je $f'(x) > 0$ za sve $x \in [a, b]$, onda je f konveksna rastuća funkcija, a spojnica točaka $T_1(a, f(a))$ i $T_2(b, f(b))$ je uvijek iznad grafa funkcije f . Iz početnih uvjeta dobijemo da je

$$\alpha - x_0 = -(\alpha - b)(\alpha - a) \frac{f''(\eta)}{2f'(\xi)} > 0,$$

pa će se u sljedećem koraku pomaknuti a . Isto će se dogoditi i u svim narednim koracima. Dakle, b je fiksna, a α je stalno desno od aproksimacije x_n . To znači da vrijedi

$$\alpha - x_n = -(\alpha - b)(\alpha - a_n) \frac{f''(\eta_n)}{2f'(\xi_n)}.$$

Uzimanjem apsolutnih vrijednosti s desna i lijeva dobijemo da je konvergencija metode *regula falsi* u ovom slučaju linearna. Lako se vidi da je moguće naći primjere kod kojih metoda polovljenja konvergira brže nego metoda *regula falsi*.

4 Metoda sekante

Ako, slično kao kod *regule falsi*, graf funkcije f aproksimiramo sekantom, ali pri tom ne zahtijevamo da nultočka funkcije f ostane "zatvorena" unutar poljednje dvije iteracije, dobit ćemo **metodu sekante**. Time smo izgubili svojstvo sigurne konvergencije, ali se nadamo da će metoda konvergirati brže nego *regula falsi*.

U ovoj metodi počinjemo s dvije početne točke x_0 i x_1 , te povlačimo sekantu kroz točke $T_0(x_0, f(x_0))$ i $T_1(x_1, f(x_1))$. Ta sekanta siječe os x u točki x_2 . Postupak nastavljamo provlačenjem sekante kroz točke $T_1(x_1, f(x_1))$ i $T_2(x_2, f(x_2))$. Formule za metodu sekante dobiju se iteriranjem početne formule za *regulu falsi*, pa tako dobivamo

$$x_{n+1} = x_n - f(x_n) \frac{x_n - x_{n-1}}{f(x_n) - f(x_{n-1})}.$$

Iskoristimo li za svaki $n \in \mathbb{N}_0$ ocjenu

$$\alpha - x_n = -(\alpha - b)(\alpha - a_n) \frac{f''(\eta_n)}{2f'(\xi_n)},$$

dobit ćemo red konvergencije metode sekante uz odgovarajuće pretpostavke. Vrijedi

$$\alpha - x_{n+1} = -(\alpha - x_n)(\alpha - x_{n-1}) \frac{f''(\eta_n)}{2f'(\xi_n)}. \quad (4)$$

TEOREM. Neka su f , f' i f'' neprekidne na nekom intervalu $I \subset \mathbb{R}$, pri čemu I sadrži jednostruku nultocku α . Ako su početne iteracije x_0 i x_1 izabrane dovoljno blizu nultocke α , onda niz iteracija $(x_n)_{n \in \mathbb{N}_0}$ dobiven metodom sekante konvergira prema α s redom konvergencije p , gdje je

$$p = \frac{1 + \sqrt{5}}{2} \approx 1.618.$$

DOKAZ. Primijetimo da jednostrukost nultočke α osigurava ispunjenje uvjeta $f'(\alpha) \neq 0$. Također, za neki $\varepsilon > 0$ postoji okolina $O = [\alpha - \varepsilon, \alpha + \varepsilon] \subset I$ nultočke α , takva da je $f'(x) \neq 0$ za sve $x \in O$. U tom slučaju je dobro definiran broj

$$M = \frac{\max_{x \in O} |f''(x)|}{2 \min_{x \in O} |f'(x)|}.$$

Zbog relacije (4) za sve $x_0, x_1 \in O$ vrijedi

$$|\alpha - x_2| \leq M |\alpha - x_1| |\alpha - x_0|.$$

Da bismo skratili zapis označimo s

$$e_n = \alpha - x_n.$$

grešku n -te iteracije aproksimacije nultočke α . Sada prethodnu nejednakost možemo nakon množenja s M pisati kao

$$M |e_2| \leq M^2 |e_1| |e_0|.$$

Pretpostavimo da su $x_0, x_1 \in O$ izabrani toliko blizu nultočke α da vrijedi

$$\delta = \max \{M |e_1|, M |e_0|\} < 1,$$

iz čega odmah slijedi

$$M |e_2| \leq \delta^2 < \delta,$$

pa je

$$|e_2| < \frac{\delta}{M} = \max \{|e_1|, |e_0|\} \leq \varepsilon,$$

odnosno

$$x_2 \in [\alpha - \varepsilon, \alpha + \varepsilon] = O.$$

Primjenimo li ovaj argument induktivno, dobijemo

$$\begin{aligned} M |e_3| &\leq M^2 |e_2| |e_1| \leq \delta^2 \cdot \delta = \delta^3, \\ M |e_4| &\leq M^2 |e_3| |e_2| \leq \delta^3 \cdot \delta^2 = \delta^5, \end{aligned}$$

i općenito

$$M |e_{n+1}| \leq M^2 |e_n| |e_{n-1}| \leq \delta^{q_n} \cdot \delta^{q_{n-1}} = \delta^{q_{n+1}},$$

pri čemu je

$$\begin{aligned} q_{n+1} &= q_n + q_{n-1}, \quad n \geq 1, \\ q_0 &= q_1 = 1. \end{aligned}$$

Dakle, vidimo da se radi o rekurziji za Fibonaccijeve brojeve, pa se lako izračuna eksplicitno rješenje

$$q_n = c_0 r_0^n + c_1 r_1^n.$$

Pri tom je

$$\begin{aligned} r_0 &= \frac{1 + \sqrt{5}}{2}, & r_1 &= \frac{1 - \sqrt{5}}{2}, \\ c_0 &= \frac{1}{\sqrt{5}}r_0, & c_1 &= -\frac{1}{\sqrt{5}}r_1. \end{aligned}$$

Dakle, dobili smo

$$q_n = \frac{1}{\sqrt{5}} \left[\left(\frac{1 + \sqrt{5}}{2} \right)^{n+1} - \left(\frac{1 - \sqrt{5}}{2} \right)^{n+1} \right], \quad n \geq 0.$$

Kako je $r_0 \approx 1.618$ i $r_1 \approx -0.618$, to vidimo da r_1 teži k nuli kada n teži prema beskon-ačnosti, pa je za velike n

$$q_n \approx \frac{1}{\sqrt{5}} (1.618)^{n+1}.$$

No vratimo se na grešku e_n . Vidjeli smo da je

$$M |e_n| \leq \delta^{q_n}, \quad n \geq 0,$$

pa budući da je $0 < \delta < 1$ i za velike n broj q_n teži k beskonačnosti, to vrijedi $|e_n| \rightarrow 0$, tj.

$$x_n \rightarrow \alpha, \quad n \rightarrow \infty \quad \blacksquare$$

Napominjemo da je ovaj dokaz bitno pojednostavljen i nije posve korektan!

Mane ove metode su da ona bitno ovisi o dobrom odabiru početnih aproksimacija, te da se lako može javiti poznati problem "*kraćanja*" u brojniku i (posebno) nazivniku kvocijenta

$$\frac{x_n - x_{n-1}}{f(x_n) - f(x_{n-1})}$$

kada $x_n \rightarrow \alpha$. Također, budući da iteracije s obje strane ne zatvaraju nultočku α nije lako reći kada treba zaustaviti proces.

5 Metoda tangente (Newtonova metoda)

Ako graf funkcije f aproksimiramo tangentom umjesto sekantom, dobili smo **metodu tangente** ili **Newtonovu metodu**. Slično kao i kod metode sekante time smo izgubili sigurnu konvergenciju, no nadamo se da će metoda brzo konvergirati.

Pretpostavimo da je zadana početna točka x_0 . Ideja metode je povući tangentu u točki $T_0(x_0, f(x_0))$ i definirati novu aproksimaciju x_1 u točki gdje tangenta siječe os x . Općenito bi to išlo ovako: u točki x_n napiše se jednačba tangente

$$y - f(x_n) = f'(x_n)(x - x_n).$$

Nultočka joj je

$$x = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)},$$

pa stavimo $x_{n+1} := x$.

Primijetimo da je ova metoda usko vezana uz metodu sekante jer je

$$f'(x_n) \approx \frac{f(x_n) - f(x_{n-1})}{x_n - x_{n-1}}.$$

Do Newtonove metode možemo doći i korištenjem razvoja u Taylorov red funkcije f oko točke x_n uz pretpostavku da je f dvaput neprekidno derivabilna na u nekoj okolini nultočke α . Vrijedi

$$f(x) = f(x_n) + f'(x_n)(x - x_n) + \frac{f''(\xi_n)}{2}(x - x_n)^2,$$

pri čemu je ξ_n između x i x_n . Uvrštavanjem $x = \alpha$ dobivamo

$$0 = f(\alpha) = f(x_n) + f'(x_n)(\alpha - x_n) + \frac{f''(\xi_n)}{2}(\alpha - x_n)^2.$$

Uz pretpostavku da je $f'(x_n) \neq 0$ dobijemo

$$\alpha = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)} - (\alpha - x_n)^2 \frac{f''(\xi_n)}{2f'(x_n)}.$$

Kako je

$$x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)},$$

to dobivamo

$$\alpha - x_{n+1} = -(\alpha - x_n)^2 \frac{f''(\xi_n)}{2f'(x_n)}, \quad n \in \mathbb{N}_0.$$

Iz ove zadnje jednakosti odmah vidimo da je Newtonova metoda, kada konvergira, kvadratno konvergentna. Ipak, takav zaključak vrijedi samo ako $f'(x_n)$ ne teži k nuli tijekom procesa, tj. ako je $f'(\alpha) \neq 0$ ili drugim riječima ako je nultočka α jednostruka.

TEOREM. Neka su f, f' i f'' neprekidne na intervalu $I \subset \mathbb{R}$, pri čemu I sadrži jedinstvenu nultocku α funkcije f . Ako je početna iteracija x_0 izabrana dovoljno blizu nultocke α , onda niz iteracija $(x_n)_{n \in \mathbb{N}_0}$ dobiven Newtonovom metodom konvergira prema α s redom konvergencije $p = 2$. Štoviše, vrijedi

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\alpha - x_{n+1}}{(\alpha - x_n)^2} = -\frac{f''(\alpha)}{2f'(\alpha)}.$$

DOKAZ. Izaberimo okolinu $O = [\alpha - \varepsilon, \alpha + \varepsilon] \subset I$ nultocke α i neka je

$$M = \frac{\max_{x \in O} |f''(x)|}{2 \min_{x \in O} |f'(x)|}.$$

Za sve $x_0 \in O$ korištenjem jednakosti

$$\alpha - x_{n+1} = -(\alpha - x_n)^2 \frac{f''(\xi_n)}{2f'(x_n)}, \quad n \in \mathbb{N}_0$$

u posebnom slučaju $n = 0$ dobijemo

$$|\alpha - x_1| \leq M |\alpha - x_0|^2,$$

odnosno

$$M |\alpha - x_1| \leq (M |\alpha - x_0|)^2.$$

Izaberimo $x_0 \in O$ tako da zadovoljava uvjet $M |\alpha - x_0| < 1$. Tada vrijedi

$$M |\alpha - x_1| \leq M |\alpha - x_0|,$$

odnosno

$$|\alpha - x_1| \leq |\alpha - x_0| \leq \varepsilon,$$

pa i x_1 leži u okolini O .

Induktivnom primjenom istog argumenta dobivamo

$$|\alpha - x_n| \leq \varepsilon, \quad M |\alpha - x_n| < 1$$

za sve $n \in \mathbb{N}$.

Da bismo dokazali konvergenciju iskoristimo opet jednakost

$$\alpha - x_{n+1} = -(\alpha - x_n)^2 \frac{f''(\xi_n)}{2f'(x_n)}, \quad n \in \mathbb{N}_0.$$

Imamo

$$M |\alpha - x_{n+1}| \leq (M |\alpha - x_n|)^2, \quad n \in \mathbb{N}_0,$$

pa indukcijom lako pokažemo

$$M |\alpha - x_n| \leq (M |\alpha - x_0|)^{2^n}, \quad n \in \mathbb{N},$$

odnosno

$$|\alpha - x_n| \leq \frac{1}{M} (M |\alpha - x_0|)^{2^n}, \quad n \in \mathbb{N}.$$

Budući vrijedi

$$M |\alpha - x_0| < 1,$$

odmah dobijemo $x_n \rightarrow \alpha$ kada $n \rightarrow \infty$, a kako ξ_n leži između x_n i α slijedi i da $\xi_n \rightarrow \alpha$ kada $n \rightarrow \infty$.

Zbog toga je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\alpha - x_{n+1}}{(\alpha - x_n)^2} = - \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{f''(\xi_n)}{2f'(x_n)} = - \frac{f''(\alpha)}{2f'(\alpha)} \quad \blacksquare$$

Prethodni teorem nam daje dovoljne uvjete za **lokalnu konvergenciju** Newtonove metode prema jednostrukoj nultočki α . Konvergencija je lokalna jer je postavljen uvjet da početna aproksimacija x_0 mora biti dovoljno blizu nultočke α . Veličina ε određena je uvjetom

$$M |\alpha - x_0| < 1$$

koji osigurava konvergenciju metode.

Da bismo izveli ocjenu greške opet ćemo iskoristiti Taylorov teorem. Za dvije susjedne iteracije u Newtonovoj metodi vrijedi

$$f(x_n) = f(x_{n-1}) + f'(x_{n-1})(x_n - x_{n-1}) + \frac{f''(\xi_{n-1})}{2} (x_n - x_{n-1})^2,$$

pri čemu je ξ_{n-1} između x_{n-1} i x_n . Po definiciji iteracija u Newtonovoj metodi vrijedi

$$f(x_{n-1}) + f'(x_{n-1})(x_n - x_{n-1}) = 0,$$

pa je

$$f(x_n) = \frac{f''(\xi_{n-1})}{2} (x_n - x_{n-1})^2.$$

Promotrimo sada slučaj $I = [a, b]$. Pod pretpostavkom da su f'' i f' neprekidne na $[a, b]$ one zasigurno na njemu postižu i svoj minimum i svoj maksimum. Označimo li

$$M = \max_{x \in [a, b]} |f''(x)|, \quad m = \min_{x \in [a, b]} |f'(x)|,$$

dobijemo

$$f(x_n) \leq \frac{M}{2} (x_n - x_{n-1})^2,$$

a kao i kod metode bisekcije ako je $m \neq 0$ iz Teorema srednje vrijednosti dobijemo i ocjenu

$$|x_n - \alpha| = \frac{|f(x_n)|}{|f'(\xi)|} \leq \frac{|f(x_n)|}{m}.$$

Kombinacijom ovih dviju ocjena dobivamo

$$|x_n - \alpha| \leq \frac{M}{2m} (x_n - x_{n-1})^2.$$

Ako je ε gornja ograda za apsolutnu grešku (tj. tražena točnost), onda test

$$\frac{M}{2m} (x_n - x_{n-1})^2 \leq \varepsilon,$$

ili (u drugoj formi zapisa)

$$|x_n - x_{n-1}| \leq \sqrt{\frac{2m\varepsilon}{M}},$$

garantira da je

$$|x_n - \alpha| \leq \varepsilon.$$

Naravno, možemo koristiti i prije spomenuti test

$$|x_n - \alpha| \leq \frac{|f(x_n)|}{m} \leq \varepsilon.$$

U prethodnim ocjenama za lokalnu konvergenciju koristili smo pretpostavke da su f , f' i f'' neprekidne sve $x \in [a, b]$ i da je $m \neq 0$. No kako je $m = \min_{x \in [a, b]} |f'(x)|$, to znači da je

$$|f'(x)| > 0, \quad x \in [a, b],$$

pa je f strogo monotona na $[a, b]$. Ako još i druga derivacija f'' ima svojstvo da joj je predznak isti na cijelom segmentu $[a, b]$, onda možemo dobiti i uvjete za **globalnu konvergenciju** Newtonove metode.

TEOREM. Neka su f , f' i f'' neprekidne na segmentu $[a, b] \subset \mathbb{R}$, pri čemu je $f(a)f(b) < 0$, i neka f' i f'' nemaju nultočaka u $[a, b]$ (tj. imaju stalan predznak na $[a, b]$). Ako polazna iteracija $x_0 \in [a, b]$ zadovoljava uvjet

$$f(x_0)f''(x_0) > 0,$$

onda niz iteracija dobiven Newtonovom metodom konvergira prema (jedinствenoj jednostrukoj) nultočki α funkcije f .

DOKAZ. Uočimo najprije da uvjeti teorema osiguravaju postojanje i jedinstvenost jednodruke nultočke α .

Pretpostavimo, na primjer, da je za sve $x \in [a, b]$ ispunjeno $f'(x) > 0$ i $f''(x) > 0$. Tada je f monotono rastuća i zbog početnog uvjeta $f(a)f(b) < 0$ mora vrijediti $f(a) < 0$ i $f(b) > 0$. Jer je f'' pozitivna i vrijedi $f(x_0)f''(x_0) > 0$, to za početnu iteraciju x_0 mora vrijediti $f(x_0) > 0$. U praksi možemo uzeti $x_0 = b$, jer je to jedina točka za koju sigurno znamo da ispunjava taj uvjet.

Neka je $(x_n)_{n \in \mathbb{N}_0}$ niz iteracija generiran Newtonovom metodom iz startne točke x_0 za koju vrijedi $f(x_0) > 0$. Dakle imamo

$$x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)}$$

i znamo da je $x_0 > \alpha$ (zbog monotonosti funkcije f). Tvrdimo da vrijedi $\alpha < x_n \leq x_0$, $n \in \mathbb{N}_0$. Dokaz provodimo matematičkom indukcijom čiju bazu već imamo. Pretpostavimo da tvrdnja vrijedi za $n \in \mathbb{N}_0$. Po pretpostavci je $f(x_n) > 0$ i $f'(x_n) > 0$, pa je $x_{n+1} < x_n$, što pokazuje da naš niz iteracija monotono pada. Posebno iz toga slijedi $x_{n+1} \leq x_0$ jer je po pretpostavci indukcije $x_n \leq x_0$.

Dokažimo još i lijevu nejednakost u dvostrukoj nejednakosti

$$\alpha < x_{n+1} \leq x_0, \quad n \in \mathbb{N}_0.$$

Po Taylorovoj formuli vrijedi

$$0 = f(\alpha) = f(x_n) + f'(x_n)(\alpha - x_n) + \frac{f''(\xi_n)}{2}(\alpha - x_n)^2,$$

pri čemu je $\xi_n \in (\alpha, x_n) \subset [a, b]$. Zbog $f''(\xi_n) > 0$ imamo

$$f(x_n) + f'(x_n)(\alpha - x_n) < 0,$$

tj.

$$\alpha < x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)},$$

odakle slijedi

$$x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)} > \alpha.$$

Time je dokazan korak indukcije, pa i sama tvrdnja.

Uočimo da smo usput dokazali i monotonost niza $(x_n)_{n \in \mathbb{N}_0}$. Dokažimo sada da je limes ovog niza upravo nultočka α .

Kako je, dakle, niz $(x_n)_{n \in \mathbb{N}_0}$ monotonno padajući i omeđen odozdo (s α), to postoji

$$\alpha' := \lim_{n \rightarrow \infty} x_n$$

za kojeg vrijedi

$$\alpha \leq \alpha' \leq x_0,$$

pa je $\alpha' \in [a, b]$. Prijelazom na limes u formuli za Newtonove iteracije dobijemo

$$\alpha' = \alpha' - \frac{f(\alpha')}{f'(\alpha')},$$

odakle zbog $f'(\alpha') \neq 0$ slijedi $f(\alpha') = 0$. Kako je α jedina nultočka funkcije f iz $[a, b]$ slijedi

$$\alpha' = \alpha.$$

Preostali slučajevi s obzirom na predznake f' i f'' dokažu se analogno ■

Napomenimo da uvjet

$$f'(x_0) f''(x_0) > 0$$

ima vrlo jednostavno geometrijsko značenje: gledajući graf funkcije f početnu iteraciju x_0 trebamo izabrati na "*strmijoj*" strani funkcije.

Računanje korištenjem Newtonove metode može trajati duže nego računanje po metodi sekante iako Newtonova metoda ima veći red konvergencije nego metoda sekante. Objašnjenje leži u činjenici da se za svaki korak Newtonove metode mora izračunati i vrijednost funkcije i vrijednost derivacije u danoj iteraciji, dok se u metodi sekante računa samo vrijednost funkcije.

Metode koje nemaju sigurnu konvergenciju katkad se kombiniraju s metodom polovljenja na sljedeći način:

- izračunamo novu iteraciju po bržoj metodi i ako nije izašla iz danog intervala nastavimo dalje;
- u protivnom napravimo jedan iteracijski korak metodom polovljenja, a zatim se opet vratimo na bržu metodu.

6 Metoda jednostavne iteracije

Neka je $g : D \rightarrow \mathbb{R}$ neka zadana funkcija. Pretpostavimo da tražimo rješenje jednadžbe

$$x = g(x)$$

koje ćemo označiti s α . Definirajmo **jednostavnu iteracijsku funkciju** (jednostavnu u smislu da "pamti" samo jednu prethodnu iteraciju) s

$$x_{n+1} = g(x_n), \quad n \in \mathbb{N}_0,$$

pri čemu je neki $x_0 \in D$ na neki način odabrana prva iteracija (početna aproksimacija za α). Primijetimo da Newtonova metoda pripada klasi jednostavnih iteracija jer je u tom slučaju funkcija g definirana s

$$g(x) = x - \frac{f(x)}{f'(x)}.$$

Točke za koje vrijedi $x = g(x)$ nazivaju se **čvrstim (fiksni)** točkama funkcije g . Misimo najčešće zainteresirani za rješavanje jednadžbe oblika $f(x) = 0$, no lako je uočiti da se iz problema $f(x) = 0$ jednostavno prelazi na problem $x = g(x)$.

PRIMJER. Pretpostavimo da želimo riješiti jednadžbu

$$x^2 - a = 0, \quad a > 0,$$

ali prelaskom na rješavanje jednadžbe oblika $x = g(x)$. To možemo napraviti na više načina:

- $x = x^2 + x - a,$
- $x = a/x, \quad x \neq 0,$
- $x = \frac{1}{2} \left(x + \frac{a}{x} \right).$

Prirodno se nameće pitanje kako se ponašaju razne jednostavne iteracije.

LEMA. Neka je funkcija g neprekidna na $[a, b]$ i neka je

$$(\forall x \in [a, b]) \quad a \leq g(x) \leq b,$$

ili kraće $g([a, b]) \subseteq [a, b]$. Tada jednostavna iteracija $x = g(x)$ ima barem jedno rješenje na $[a, b]$.

DOKAZ. Za neprekidnu funkciju $G : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ definiranu s $G(x) = g(x) - x$ vrijedi

$$G(a) \geq 0, \quad G(b) \leq 0,$$

pa ona nužno mijenja predznak na $[a, b]$. To znači da G ima nultočku na $[a, b]$, pa postoji rješenje jednačbe $x = g(x)$ na $[a, b]$.

LEMA. Neka je funkcija g neprekidna na $[a, b]$ i neka je $g([a, b]) \subseteq [a, b]$. Nadalje, neka postoji konstanta $\lambda \in (0, 1)$ takva da vrijedi

$$(\forall x, y \in [a, b]) \quad |g(x) - g(y)| \leq \lambda |x - y|$$

(drugim riječima pretpostavimo da je g Lipshitzova za $\lambda \in (0, 1)$, odnosno da je **kontrakcija**). Tada jednostavna iteracija $x = g(x)$ ima jedinstveno rješenje α na $[a, b]$. Također, niz iteracija $x_n = g(x_{n-1})$, $n \in \mathbb{N}$, konvergira prema α za proizvoljni $x_0 \in [a, b]$.

DOKAZ. Prema prethodnoj lemi znamo da postoji barem jedno rješenje $\alpha \in [a, b]$ jednadžbe $x = g(x)$. Pokažimo da je ono jedinstveno. Dokaz ćemo provesti kontradikcijom: pretpostavimo da postoje dva različita rješenja α i β . Za njih tada vrijedi $\alpha = g(\alpha)$ i $\beta = g(\beta)$.

Iz ovoga i pretpostavke da je g kontrakcija slijedi

$$|\alpha - \beta| = |g(\alpha) - g(\beta)| \leq \lambda |\alpha - \beta|,$$

odnosno

$$(1 - \lambda) |\alpha - \beta| \leq 0.$$

Budući je po pretpostavci $\lambda \in (0, 1)$, tj. $1 - \lambda > 0$, to mora biti $|\alpha - \beta| = 0$, što je u kontradikciji s pretpostavkom da je $\alpha \neq \beta$. Dakle, ne mogu postojati dva različita rješenja.

Dokažimo još konvergenciju jednostavnih iteracija za proizvoljni $x_0 \in [a, b]$. Uočimo da $x_{n-1} \in [a, b]$ povlači $x_n = g(x_{n-1}) \in [a, b]$. Dalje, vrijedi

$$|\alpha - x_n| = |g(\alpha) - g(x_{n-1})| \leq \lambda |\alpha - x_{n-1}|,$$

iz čega indukcijom slijedi

$$|\alpha - x_n| \leq \lambda^n |\alpha - x_0|, \quad n \in \mathbb{N}.$$

Ako pustimo da n teži u beskonačno, onda zbog $\lambda \in (0, 1)$ slijedi $\lambda^n \rightarrow 0$, pa $x_n \rightarrow \alpha$ ■

No pogledajmo što se događa ako g ima još neke "lijepo" osobine. Ako je g derivabilna na (a, b) , onda po *Teoremu srednje vrijednosti* za bilo koje $x, y \in [a, b]$ postoji odgovarajući $\xi \in (a, b)$ takav da vrijedi

$$g(x) - g(y) = g'(\xi)(x - y).$$

Definirajmo

$$\lambda = \max_{x \in (a, b)} |g'(x)|.$$

Tada možemo pisati

$$(\forall x, y \in [a, b]) \quad |g(x) - g(y)| \leq \lambda |x - y|,$$

tj. g je Lipshitzova za tako odabrani λ . No primijetimo da takav λ može biti i veći ili jednak 1, tj. g ne mora biti kontrakcija.

TEOREM. Neka je funkcija g neprekidno derivabilna na (a, b) , neka je ispunjeno $g([a, b]) \subseteq [a, b]$, te neka je

$$\lambda = \max_{x \in (a, b)} |g'(x)| < 1.$$

Tada vrijedi:

1. Jednadžba $x = g(x)$ ima točno jedno rješenje $\alpha \in [a, b]$.
2. Za proizvoljni $x_0 \in [a, b]$ niz jednostavnih iteracija $x_n = g(x_{n-1})$, $n \in \mathbb{N}$, konvergira prema α i vrijedi

$$|\alpha - x_n| \leq \lambda^n |\alpha - x_0|, \quad n \in \mathbb{N},$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\alpha - x_{n+1}}{\alpha - x_n} = g'(\alpha).$$

DOKAZ. Sve tvrdnje slijede direktno iz prethodnoga osim tvrdnje o brzini konvergencije.

Vrijedi

$$\alpha - x_{n+1} = g(\alpha) - g(x_n) = g'(\xi_n)(\alpha - x_n), \quad n \in \mathbb{N}_0,$$

pri čemu je ξ_n odabran između α i x_n . Budući da $x_n \rightarrow \alpha$ kada $n \rightarrow \infty$, to onda i $\xi_n \rightarrow \alpha$ (jer se interval "steže"). Dakle, vrijedi

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\alpha - x_{n+1}}{\alpha - x_n} = \lim_{n \rightarrow \infty} g'(\xi_n) = g'(\alpha).$$

TEOREM. Neka je α rješenje jednadžbe $x = g(x)$ i neka je g neprekidno derivabilna na nekoj okolini O točke α . Nadalje, neka je ispunjeno $|g'(\alpha)| < 1$ i neka je početna iteracija x_0 izabrana dovoljno blizu α . Tada vrijede sve tvrdnje prethodnog teorema.

DOKAZ. Definirajmo interval $I = [a, b] = [\alpha - \varepsilon, \alpha + \varepsilon] \subset O$, gdje je $\varepsilon > 0$ odabran tako je $x_0 \in I$ i da vrijedi

$$\max_{x \in [\alpha - \varepsilon, \alpha + \varepsilon]} |g'(x)| = \lambda < 1,$$

(ovo je moguće ispuniti zbog uvjeta $|g'(\alpha)| < 1$ i zbog pretpostavke da je početna iteracija x_0 izabrana dovoljno blizu α). Tada je $g(I) \subseteq I$. Naime, ako je $x \in I$, tj. $|\alpha - x| \leq \varepsilon$, onda za neki ξ između α i x slijedi

$$|\alpha - g(x)| = |g(\alpha) - g(x)| = |g'(\xi)| |\alpha - x| \leq \lambda |\alpha - x| \leq \lambda \varepsilon \leq \varepsilon,$$

pa je $g(x) \in I$. Dakle, zaista se može primijeniti prethodni teorem, pa odmah slijede i njegove tvrdnje.

Vratimo se na primjer $x^2 - a = 0$, $a > 0$.

- U slučaju da smo izabrali zapis $x = x^2 + x - a$, imali bismo $g(x) = x^2 + x - a$, pa bi imali $g'(x) = 2x + 1$. Znamo da je pozitivna nultočka ove funkcije $\alpha = \sqrt{a}$, pa bi imali $g'(\sqrt{a}) = 2\sqrt{a} + 1 > 1$. Dakle, proces ne bi konvergirao.
- U slučaju $x = a/x$ imali bismo $g'(x) = -a/x^2$, pa je $g'(\sqrt{a}) = -1$ i opet nema konvergencije.
- U slučaju $x = \frac{1}{2} \left(x + \frac{a}{x} \right)$ imali bismo $g'(x) = \frac{1}{2} \left(1 - \frac{a}{x^2} \right)$, pa je $g'(\sqrt{a}) = 0$, što je dobro.

I na kraju promotrimo kako postići da jednostavne iteracijske funkcije budu višeg reda konvergencije.

TEOREM. Neka je α rješenje jednadžbe $x = g(x)$ i neka je funkcija g p ($p \geq 2$) puta neprekidno derivabilna na nekoj okolini O točke α . Nadalje, pretpostavimo da vrijedi

$$g'(\alpha) = g''(\alpha) = \dots = g^{(p-1)}(\alpha) = 0.$$

Ako je početna iteracija x_0 izabrana dovoljno blizu α , onda iteracijska funkcija

$$x_{n+1} = g(x_n), \quad n \in \mathbb{N}_0,$$

ima red konvergencije p i vrijedi

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\alpha - x_{n+1}}{(\alpha - x_n)^p} = (-1)^{p-1} \frac{g^{(p)}(\alpha)}{p!}.$$

DOKAZ. Uočimo najprije da su uvjeti ovog teorema jači nego uvjeti prethodnog teorema, pa odmah možemo zaključiti da niz jednostavnih iteracija konvergira prema α . Razvijmo sada funkciju g u red okolini točke α do uključivo potencije reda $(p - 1)$ i napišimo ostatak. Uvrstimo za argument $x = x_n$. Dobijemo

$$\begin{aligned} x_{n+1} &= g(x_n) \\ &= g(\alpha) + g'(\alpha)(x_n - \alpha) + \cdots + \frac{g^{(p-1)}(\alpha)}{(p-1)!}(x_n - \alpha)^{p-1} + \frac{g^{(p)}(\xi_n)}{p!}(x_n - \alpha)^p, \end{aligned}$$

gdje je ξ_n neka točka između x_n i α . Iskoristimo li činjenicu da je α čvrsta točka i pretpostavku $g'(\alpha) = \cdots = g^{(p-1)}(\alpha) = 0$, dobijemo

$$x_{n+1} = \alpha + \frac{g^{(p)}(\xi_n)}{p!}(x_n - \alpha)^p,$$

odnosno

$$\alpha - x_{n+1} = -\frac{g^{(p)}(\xi_n)}{p!} (x_n - \alpha)^p.$$

Kako $x_n \rightarrow \alpha$ kada $n \rightarrow \infty$, to onda i $\xi_n \rightarrow \alpha$ (jer se interval "steže"), pa dobijemo

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\alpha - x_{n+1}}{(\alpha - x_n)^p} = (-1)^{p-1} \frac{g^{(p)}(\alpha)}{p!}.$$

Iz gornje relacije se vidi da je ta konvergencija reda p ■

Korištenjem prethodnog teorema možemo analizirati i Newtonovu metodu za koju je

$$g(x) = x - \frac{f(x)}{f'(x)}.$$

Deriviranjem slijedi

$$g'(x) = \frac{f(x) f''(x)}{(f'(x))^2}$$

i

$$g''(x) = \frac{(f'(x))^2 f''(x) + f(x) f'(x) f'''(x) - 2f(x) (f''(x))^2}{(f'(x))^4} f'(x),$$

pa je uz pretpostavku da je α nultočka funkcije f i da je $f'(\alpha) \neq 0$ (što osigurava jednostrukost) ispunjeno

$$g'(\alpha) = 0, \quad g''(\alpha) = \frac{f''(\alpha)}{f'(\alpha)}.$$

Ako je $f''(\alpha) \neq 0$, onda je red konvergencije Newtonove metode jednak 2. No ako je $f'(\alpha) \neq 0$ i $f''(\alpha) = 0$, onda je red konvergencije barem 3.